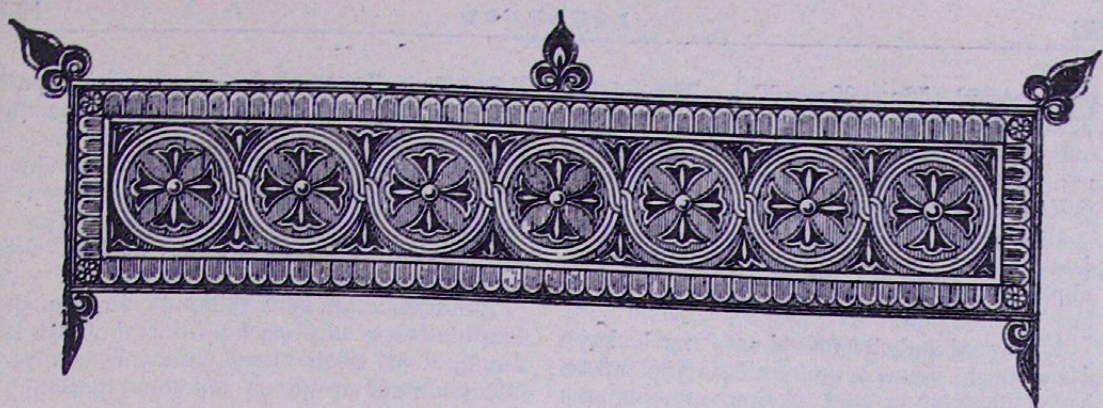

ՍԱՀԱԿ ՎՐԴ. ԱՄԱՏՈՒՆԻ

ՀՈԳԵԻՈՐ ԵՐԳՔ ՍԱՀԱԿԱՅ ԵՒ ՄԵՍՐՈՊԱՅ՝

Անցեալ 1915 դժնդակ տարում օսմանեան զարհուրելի սրից կենդանի մնացած տանկահպատակ մեր դժբախտ հայ եղբայրները ինչպէս որ իրենց հայրենակա՛մ տանից-տեղից փախուստ տալով գունդագունդ չունցին եկան ու թափուեցին Սուրբ Էջմիածին իբրև ի գիրկս մօր խնամակալութեան, այնպէս էլ թափուեցին Սուրբ Էջմիածին իբրև ի գիրկս մօր գրականութեան և նրանց մխիթարութեան հոգևոր պաշարները, այն է, Տաճկաստանում գտնուած վանքերի, անապատների, եկեղեցիների բոլոր Ձեռագիրները, որոնց մէջ կ'իմ անապատից բերուած կայ մի հագուագիտ Ձեռագիր որ միմիայն պարունակում է իւր մէջ Սրբոյն Սահակայ և Մեսրոպբայ մինչեւ այժմ գրականութեան անձանօթ, **Երգք հոգևորք**, մի գիրք, որն Ե դարում սրբազան վաստակատէր հայրերիս ձեռքով գրուելուց լետույ, իբրև օրհներգութիւն միոյն Աստուծոյ գործ է դրուել մեր եկեղեցում ի տեղի. այժմեան շարականի և շարականների:

Տանք այժմ այս հոգևոր երգերիս գրքի գրութեան նկարագիրը, և ապա յառաջ բերե-

լով բովանդակ գիրքը, իրագեկ լինենք քաջապէս այն բանի մասին, թէ ինչո՞ւ է տարբեր այս նշանավոր հին գիրքը, այժմեան շարականից և Սուրբ Սահակն ու Մեսրոպը իրենց կեանքի ո՞ր օրերումն են գրել այս աստուածային տառը:

ա. Հոգևոր երգերս գրել է ոմն **ԱՂԱՆԱ՝** հաստ, կոկած, դեղնատուն թղթի վերայ, գրելով տեղ-տեղ երգերի վերնագիրը մանր, գեղեցիկ բոլորագրով. երգի առաջին տողը երկաթագրով, ապա գրութիւնը գեղեցիկ միջակ բոլորագրով (թղ. 19բ, 24ա):

Մէն միայն իւր անունը երկաթագիր փակագրով պահել է նա Մեծի Չորեքշաբթի երգերի խորագրի տակ ըստ այսմ — **Կանոն Դ շաբաթին ԱՂԱՆԱ** (թղ. 72ա) իսկ եկեղեցւոյ ընդհանուր մանկանց համար առ փրկիչն արած իւր կարճ աղերսը ամփոփել է նա փրկչի ծննդեան՝ «Ը զարք վերինք հիացեալ զարմանալին» երգի տակ և ընդհանուր գրութիւնից ջոկելու համար, գրել է մանր բոլորագրով, — «Եւ զաղաթս յաջողեալ զմանկանց մեր» (13բ):

Երկրորդ, երգի միայն առաջին բառը՝ երկաթագրով, ապա գրութիւնը գեղեցիկ բոլորագրով (46բ, 100բ, 115բ):

Երրորդ, երգի վերնագիրը խոշորագուն բոլորագրով, իսկ գրութիւնը խոշոր սիրուն

¹ Մ. Մաշտոցի անվան Մատենադարան. Արխիվ Սեկւեթերիմ Տեր-Հակոբյանի, թղթ. 74, վաւ. 77:

Սույն հոդվածը հրատարակութեան է պատրաստել Ս. Թ. Ասկարեզյանը:

բոլորագրով (56բ, 60բ, 67ա, 72ա, 74ա, 77ա, 81ա, 82բ, 137բ):

Ի նկատի առնելով Ձեռագրի գրության այս հանգամանքները, Ձեռագիր գրում է ԺԳ կամ ԺԲ դարում:

1836 թոփն Վենետիկ տպում նշանատը Հայկազեան բառարանը ունի հետևեալ բառերից, բայց է որ միակ օրինակը այս գրքից է:

1. **Զորօրինակ հարցնափառ**, որ և Փոքր Հարց կոչի, փառ, և փառեր հարցիցն որ են ի հին ժամագիրս կամ յերգարանս որպէս համառօտ շարականք ի տեղի այժմու ընդարձակ հարցներոյն. գորօրինակ «հարցնափառեր ապաշխարութեան:

Հայր երկնատր որ առաքեցիր զմիածին որդիդ քո փրկիչ աշխարհի և այլն. տես Ձեռ. թղ. 46բ:

Է որ բառը տարբեր ձևով, գորօրինակ 2. ՀԲ ունի **երկթերթի**, առանց հոլովման, որ մեզ թույն է թէ երկթերթ բառի սեռական հոլովն է որն ունի այս գիրքը, — թղ. 4բ — «Ի ծնանել ձայնի ամլոյն ծնալ գրաբարտ Զաքարիաս, բանգի մինչև բացեալ էր զշրթունս երկթերթ»:

Է որ բառը չունի և է որ բառերի օրինակները ունի տարբեր ձևով. ՀԲ չունի անբունակ. «Որ կամաւ եկիր ի չարչարանս մտեր ի գերեզման անբունական Ած» 89ա. 3. Նըռիիաբար (չունի), բարեհաճոյ, վերականարկեմ. թղ. 21 — «Որ զմարմնացեալն նորրաբար յածածնէն յերրորդութեանէն խոստովանեալ հաւատացեալ ի սիրտս մեր ընկալցուք զնա որպէս ի գիրկս իւր Սիմեոն, Քանգի Ած բանն՝ թէ ողղափառ հաւատ ցուցաք և բարեհաճոյ գործս, տաճար գտցուք հոգևորական (ունի ՀԲ. — եթէ ողղափառ հաւատս ցուցցուք և բարեհաճոյ...): Թղ. 29ա—29բ. Ապաշ. ԲԶ. Որպէս յովից ի ծփանաց կենցաղոյս... (վերջին տունը): «Այլ յուսով վերականարկեմ քեզ, որպէս Պետրոսի ձգեցեր զձեռն քո յազնականութիւն, գթայ ի յիս և ողորմեայ որպէս զմարդասէր: (Ունի ՀԲ — Որ Պետրոսի ձգեցեր յօգնութիւն զձեռն»:

Է որ բառի միակ օրինակը թեպէտ հին է, բայց ունի այս գիրքը: 4(ՀԲ) «Արհամարիցէ որ զհրապարակախօսն. Ոսկ. Յն. ա. 34: Թղ. 29բ. ապաշ. ԲԶ. Յորժամ զմտաւ ածեմ... (վերջին տունը). Ազնեայ ինձ ի քում հրապարակախաւս առեցին, և կեցոյ որպէս զմարդասէր:

Հոգևոր երգերիս դասատրութիւնը նման է ձեռագիր և տպագիր շարականների դասատրութեան, և ունի միայն բոլոր տերմուական տօները, բացի շարականի մէջ գտնուած **Տօն ծննդեան Ածածնի** և **Տօն Յովակիմայ** և **Աննայի ծնողաց Ածածնի**, որոնք սահմանուել են ԺԳ-րդ դարում և **Տօն անտեսաց** սբ.

Ածածնի և **վերափոխման** (սա աւոր), որոնք սահմանուել են Է-րդ դարում, կամ այս դարից առաջ:

Իսկ սրբոց տօների կարգից ունի միայն «Կանոն Յովհաննու Կարապետի» «օր ի Գրիգորէ և Տրդատայ... կարգեալ էի» և միահամուտ սրբոց հիշատակի համար՝ «Կանոն մարտիրոսաց»:

Ձեռագիրս պակաս լինելով վերջից, յիշեալ կանոնից անթերի ունի ԱԶ-ից մինչև ԴԿ ձայնի Զ-րդ երգի միայն առաջին տունը, — «Պայծառացեալ ցնծայ այսաւոր կաթողիկէ. կրկ. Տանելով զյաղթող ճգնութիւն սրբոց մարտիրոսաց» (թղ. 154բ):

Մարտիրոսաց կանոնի յաջորդ կանոնը ըստ օրինի պիտի լինէր «Կանոն յաժօրէն ննջեցեղոց», որը տարաբախտաբար պակաս է:

Դ. Ձեռագիրս գրում է 21 բառաձայ տետրակների վերայ, որոնցից իրաքանչիւրը բաղկացած է 8 թերթից և այբբենով իրարից բաժանած, այբբենի ամեն տառը գրած տետրակի առաջին և վերջին երեսների վերայ՝ ըստ այսմ՝ ա—ա բ—բ և շարունակաբար այսպէս գրած ու հասցրած մինչև յ:

Այս տետրակներից պակաս են. ա տետրակի սկզբից 5 թերթ, միջից՝ 1 թ (2—3)

ե տետրակի » 1 թ (26—27)

ը » » 1 թ. (55—56)

լ » » 3 թ. (84—85)

ն » » 2 թ. (110—111)

և են ընդամենը 54 երգ. ըստ այսմ՝ ԱԶ—10, ԱԿ—9, ԶԲ—13, ԲԿ—5, չունի ԳԶ, ԳԿ ձայները. ԶԴ—10, ԴԿ—Ը:

Հոգևոր երգերիս մէջ ոչ մի երգ չունի իւր բառերի վերայ ըստ օրինի երաժշտական խազեր կամ ձայնանշաններ:

Յայտնի է ամենքիս, որ երգի առաւելութիւնը կաշանում է իւր խազերի մէջ, որոնք տխուր կամ ուրախ գեղեղանք, դայլայլիկք յառաջ բերելով, ընկնում են մարդիս հոգին իրենց տխուր կամ ուրախ անմարմին թների տակ, և այնուհետև լինում է մարդս տխուր կամ ուրախ:

Արդ, անկարելի է որ սքն. Սահակ և Մեսրոպ չհասկանային երաժշտական գիտութեան այս յայտնի և գլխաւոր օրենքը և հետևապէս իրենց գրած երգերն էլ գրելին ու կարդային առանց երաժշտական խազերի:

Մեծ հայրերիս համար այսպիսի տկար մտածմունք մեր մտքովն անցնելն անգամ մեծ մեղանշականութիւն է մեր կողմից: Մեղանշականութիւն է այն պատճառով, որ եթէ կայ մի յայտնի երգ կամ եղանակ, նա անպատճառ պիտի ունենայ և իւր յայտնի ու յատուկ խազերը, — երգին կամ եղանակին կենդանութիւն տուող այդ անմարմին էակ-

ները, որոնք հայելով, միանալով երգի հետ, իրենց ուրախ կամ տխուր թոփշներով ցույցնում են նրա իսկական պատկերը՝ ճիշտ այնպես, ինչպես մեր ապականացու մարմնի մէջ լինեացն կենաց անապական մնալով հոգի և շունչ, իրենց պարզեւած զգայական շնորհներով գատում որոշում են մեզ անգագայ տարրերից, և յայտնում քարոզում մեր բանաւոր արարած լինելը։ Կրկնում ենք, մի երգ եթէ չունի մեր հոգու կամ սրտի վերալ տխուր կամ ուրախ գեղգեղանք փշող սիրո և գգուանաց ցուրտ կամ ջերմ սիրոյ հովեր շնչող խազեր, նա երգ չէ, այլ երգի շնորհներին գուրկ հասարակ գրուածք, մինչդեռ ակնյայտի տեսնում ենք, որ Սուրբ Սահակի և Մեսրոպի յօրինածները հասարակ գրուածքներ չեն, այլ «Հոգևոր երգեր» և յօրինուած միայն այն նպատակով, որ հոգի Աստծուն խմբովին հողեղեն լեզուով բարեբանելու և փառաբանելու դէպքում, ընդ միշտ պիտի բարեբանել և փառաբանել «առիւ և դողութեամբ» (քգ. Զարթ), «արթուն մտօք և անգթօս խորհրդով» (քգ. Զ ժամ) և լալով «հոգևոր երգով», որպիսիքն տեսնում, կարդում ենք թէ իրենց նուիրական այս նոր երգերի մէջ և թէ սուրբ ժամագրքում։

Իսկ ո՞ր ուսան երկու սուրբ թարգմանիչներն իրենց այլ և այլ բարձր գիտութեանց հետ երաժշտութեան դասն ու ուսումը, և իրենց ուսանները անփոփոխ բերին թողին մեր աշխարհի մէջ, և անփոփոխ մատակարարեցին մեր աշխարհի ուսումնաստենչ որդւոց, ըստ չափ ու կարողութեան պարզեմք այս խնդիրը, դիմելով մեր պատմական գրուածքներին։

Իսկ հոգևոր երգերն այսպէս անխնայ յայտնի բարի նպատակով իրենց ճոխ հին խազերից փետրաբան արած ու թողած ի ծոց եկեղեցւոյ՝ նրա Կրօնասէր որդւոց համար իբրև մի զուտ դասնաբանական գիրք նրա երգասէր որդւոց համար շարականներ յօրինելու իբրև անվրէպ ձեռնարկ և ուղեցոյց, նրա գրականասէր որդւոց համար իբրև վայելչագեղ գրութեան գեղեցիկ օրինակ ու նմուշ, որին ծարա հոգով դիմել են թուած որդիքս, այս պատահել է հաջորդ դարերում, և կպարզեմք իրենց տեղում։

Հոգևոր երգերին մէջ տեղ տեղ ցոլում են այլաբանական ակնարկներ, որոնք ցույց են տալիս թէ սբն. Սահակ և Մեսրոպ այս ոգեշունչ երգերը իրենց կեանքի ժամանակի ո՞ր օրերումն են գրել, և երկրորդ. արդեօք Հայոց աշխարհի խաղաղութեան և անդորրութեան ժամանակ են գրել թէ նրա վրդովման, երկպառակութեան և անմխաբանութեան ժամանակ։

Յայտնի է պատմութիւններից, որ Ե-րդ դարում Սբ. Սահակի օրով Հայոց Արտաշիր

թագաւորի նախարարները՝ Արտաշիրի գեղիս, անառակ, անկարգ ու անկանոն վարք ու բարքից տաղտկացած, դիմեցին սբ. Սահակին միաբանել իրենց հետ, և գահընկեց անել Արտաշիրին՝ պարսից Վոսա թագաւորի ձեռքով։ Մեծն Սահակ իհարկէ երբ չհամաձայնեց նախարարների այս դավաճան խորհրդին ասելով նախարարներին «Ինձ քաւ լիցի մատնել գալոց զիմ մոլորեալ ոչխար (Խոր. Գ. ԿԳ)։... զիս՝ ոչ լիցիցի այդ, փոխանակել զիմ ախտացեալ ոչխար ընդ առողջ գազան» և թող այս, երբ մեծ քահանայապետս իւր հայրական խրատներով ու յորդորներով չկարողացաւ զսպել, մեղմացնել նախարարների կատաղի բարկութիւնը, և յետ կասեցնել նրանց իրենց տիրանեղ խորհրդից, այն ժամանակ նախարարները — այս ապերախտ հայերը անպատկառաբար առացին սբ. Սահակին երեսն ի վեր. «Վասն զի ոչ կամեցար մեզ՝ զթագաւորել նմա, արդ մեք ոչ կամեցուք և քեզ զքահանայանալ մեզ» (Խոր. Գ. ԿԳ)։

Եւ իրօք դիմելով Վոսմին խնդրեցին «Ի բաց ընկենու զթագաւորն իրեանց և պարսիկ անել ունող աշխարհիս» — պարսիկ կառավարիչ նշանակել մեր աշխարհի վերայ (Խոր. Գ. ԿԳ)։ Եւ խորամանկն Վոսմ ըստ առաջարկութեան նախարարների ոչ միայն գահընկեց արեց Արտաշիրն և յարքունիս գրանց նրա բոլոր ունեցածը — «զամենայն ինչս» կարգելով Արտաշիրի տեղ պարսիկ մարզպան Վեհմիհրշապուհին, այլև միաժամանակ գահընկեց արեց և սուրբ Սահակին, յարքունիս գրաւելով մեծանուն հայրապետիս փարթամ հայրապետանցը, — «զտունն կաթողիկոսական» (Խոր. Գ. ԿԳ), կարգելով մեծ Քահանայապետիս տեղ քաւ և սնափառ արծկեացի երեց Սուրմակին որն այս բոլոր նորանոր չար գործողութեանց և փոփոխութեանց մածունն ու մէրանն, հեղինակն և աղբիւրն էր, որովհետեւ երբ Վոսմը Արտաշիրի և սուրբ Սահակի գործերը հրապարակաւ քրքրում քննում էր, անելի կարևորութիւն տուեց միայն Սուրմակի՝ այս անարժան հոգեւորականի խօսքերին, «Յօժարութեամբ լսէր չարախօսացն, առաւել ևս յոյժ աղտեղութեան բանիցն Սուրմակայ» (Խոր. Գ. ԿԳ)։

Բայց Սուրմակը ինչո՞ւ համար էր աղտեղի խօսքեր խօսում, որովհետեւ «զաթոռ եպիսկոպոսութեանն էր նմա նախարարացն խոստացեալ» (Խոր. ԿԴ)։

Արդ, Արտաշիրից յետոյ երբ «բարձաւ Հայոց թագաւորութիւնը, և Սուրմակի, Բրքիշոյի և Ծմուէլի վարած անարժան կաթողիկոսութիւնից յետոյ երբ միաժամանակ բարձաւ և «Հայոց արժանաւոր կաթողիկոսութիւնը» որոց համար Խորենացին ստում է լալով —

«Ողբամ զբեզ Հայոց աշխարհ, զի բարձա թագաւոր և բահանայ» (Խոր. Գ. ԿԸ. ԿԴ). այս երկու թանկագին կորուստները հայոց նախարարները ի նկատի առնելով, ուստի մի կողմ դնելով սուրբ Սահակին ցույց տուած իրենց ապաշնորհ և անպատկառ վարմունքը, խորին պատկառանքով և կորագլուխ մտնեցան Քահանայապետիս, աղաչեցին, որ վերստին ընդունէ կաթողիկոսութիւնը «զմեղան յանձն առեալ՝ աղաչէին զնա բարձեալ ունել զԱթոռն» (Խոր. Գ. 42), բայց մեծ քահանայապետն երբ յանձն չառաւ, «այլ նա ոչ առնոյր յանձն (անդ) խորին խոցուած աչն դառն հանգամանքից, որ այս կողմ և անմիաբան նախարարները ոչ միայն Հայոց թագաւորութեան ու քահանայապետութեան անկման պատճառ դարձան, այլն Հայաստան մի այնպիսի օրորոց շինեցին պարսից ձեռքին, որի մէջ այլևս դժուարին էր աստուածային խաղաղութեան և անդորրութեան օրօրների անուշ ձայն լսել և խաղաղ և անվերջով քնել:

Ըստ իս, այս խոռվայոյզ հանգամանքները եղան պատճառ, որ իմաստուն մեծ քահանայապետս Վաղարշապատից փոխադրուեց Բագրևանդ, և այս նոր քաղաքի կաթողիկէից—Էջմիածին (ՀԲԲԵ), սկսեց «զհոգևոր կաթն դիեցուցանել մանկանց եկեղեցու հանդերձ Մեսրոպա գոր թողեալ խարքախտաց յեկեղեցուցն կաթողիկէ ի Վաղարշապատ քաղաքի» (Խոր. Գ. ԿԶ): Արդ մասամբ իւր բաւական է, թէ երկու հայրերս իրենց **հոգևոր երգերը** յօրինել են այս խոռվայոյզ ժամանակ, որովհետև սուրբն Սահակ մութ ակնարկութեամբ՝ իր գրած **Ծննդեան** մի երգի մէջ յառաջ է բերում այն դառնավարած անցքերը, որոնք եկան դարձան մեր դժբախտ ազգի, նրա եկեղեցու և նոյնիսկ իր մեծ հայրապետիս գլխով, և անցքերը պատշաճում են աւելի Վոսմի ժամանակ պատահած անցքերին՝ քան ուրիշի:

Իսկ այս ցաւալի անցքերը ցաւագին սրբտով սուրբ հայրապետս սուրբ կոյս Մարիամ Աստուածածնի տեսութեան առաջ դնելով, «Աղաչում է աստուածամօրս, բարեխօսել առ Փրկիչն աշխարհի **«փրկել զեկեղեցիս ի Հարաւային բռնութենէ»,** իմա՝ Պարսից պետութիւնից, կամ աւելի պարզ՝ Վոսմից», «և չբթողնել արա աղախնին հանել իւր տիկինը (մեր աշխարհի մէջ ի գբօսան), և աղախնը իւր որդիքներով (իւր ընկեր նաժիշտներով) փախչել յանապատ աստուածամօրս երեսից»։ անաւասիկ երգը.

«Ուրախ լըր աշխարհի մայր և կոյս ... Ուրախ լըր աստուածային խորհրդանոց, գրով պատմել ոչ բաւեմք, այլ միայն աղաչեմ՝ բարեխաւսեալ, որում զկուսական արքունցի զկաթն, փրկել զեկեղեցի ի հարաւային բռն.

նութենէն և մի թողացուցանել յաղախնուն հանել զտիկինն: Այլ զառաջինս խորհրդաբար ի մեզ կատարել, զի միս անգամ աղախնին որդեալն (որդովքն) իւրով փախիցէ յանապատ շերտացո տիկնոջ և մեր խաղաղացեալք ընդ հրեշտակապետին գոչեացոր գերգս. Ուրախ լըր անթաւամ աշխարհի պսակ»: Հոգերգ. Ծբ:

Սուրբ Սահակի մրմունջի պէս ու ձայնով և ազդրութեամբ նրան հաւատար պապէս էլ սուրբ Մեսրոպն է մութ ակնարկութեամբ իւր աղերսը ախոռում առ ոտս երկնաւոր Հօր՝ իւր գրած ապաշխարութեան մի երգի մէջ. աղաչելով երկնաւոր Հօրը, ի դէպ ժամո «Աղորմութեամբ խրատել իւր ժողովրդեան և իւր սրբութիւնները կործանող, իւր հաւատացեալներին անարգող անօրէնների ձեռքը չմատնել»։ անաւասիկ այդ երգը.—

— Զի թէպէտ և բազում անգամ մեղանչեմ, դու ես Աժ մեր բայց ի քէն զայլ ոք ոչ գիտեմք սբ. երրորդութիւն. ողորմութեամբ քո խրատեալ մեզ, և անօրինաց մի մատնիւ. Զսրբութիւն քո կործանեցին և զհաւատացեալս ի քեզ անարգեցին. Ահա մեծաբանն հեթանոսք որ է Աժ նոցալ. յամենայնի կարող և նախանձոտ տէր լուր մեզ և ողորմեալ»: ՀՈԳԵՐԳ. 35ա:

Բիւզ. Ե. դպ. Դ. «Եւ սբն. Ներսէս գրաւուկան համբարձեալ յերկինս խնդրէր ի տեսմէն... մի տալ զժողովուրդսն ի ձեռս հեթանոսաց, զի մի երբեք ասիցեն ի հեթանոսս թէ որ է Աժ նոցալ»:

Այսպէս էլ անհաւանական չէ, թէ երկու տօնելի հայրերս իրենց այս աստուածային պատգամները գրել են մեր աշխարհի անդորրութեան ժամանակ և այն ժամանակ երբ խաղաղ սրտով ու հոգով իրենց սիրասուն աշակերտների հետ զբաղուած էին Ս. Գրոյ թարգմանութեամբ և ժամակարգութեան պաշտամունքների կարգաւորմամբ: Եթէ այսպէս ընդունենք, ուրեմն երկու սրբերիս յառաջ բերած վերոյգրեալ դառն ակնարկները՝ կվերաբերեն ոչ թէ Վոսմի ժամանակին, այլ նրա զարշէլի պապերի և հաւերի, որոնք ըստ սրբոյն Մեսրոպալ բանի, Աստուծոյ «սրբութիւնները կործանելու, նրա հաւատացեալներին անարգելու» և մեր թագաւորներին ու քահանայապետներին անգոսնելու և արհամարհելու կողմից, պակաս չէին անօրէն Վոսմից և այս կարգի թագաւորներից՝ պարսից մէջ, առաջինը եղաւ Ծապոնի իսկ վերջինը՝ Վոսմ և իւր յաջորդները: «Դասի աւ (Ծապոն) ... առաջին ի կարգս հալածչաց եկեղեցուցն Հայոց (ՊՆԵՀ թղ. 9բ):

Եւ այսպէս. որ ժամանակ էլ որ գրուած լինեն հոգևոր երգերս, սակայն նոքա ուրիշ դարի և մարդոց գրչի արդիւնք չեն, այլ պատկանում են սուրբ Սահակի և Մեսրոպի

արդիւնաւոր գրչին, որպէս ցոյց են տալիս իրենց ակնյայտի պատուական լեզուն, ակնյայտի Աղօթից եօթը նախնական ժամերի լինելը, ակնյայտի Սաղմոսների՝ մանաւանդ ութ կանոնների տակ դրուած Մարգարէից օրհնութեանց և Երից մանկանց երգի (օրհնեալ եւ տէր Ած հարցն մերոց) և սրա յաջորդ երգերի կամ սաղմոսների ձևով, ոճով և իմաստով գրած հետևողութիւնները. ակնյայտի՝ սբ. Գրքի օրհնակները՝ մանաւանդ Սբ. Աւետարանի առակները և խրատները զուգահաւասար խօսքերով վերընծայելու. ակնյայտի՝ խորին հնութեան կնիք կրող ութ ձայների այժմեանից տարբեր գրութեան ձևը և նրանց անունները, որպիսիք են ԶԲ, ԶԳԿ, ԶԴ, ԿԶԴ, ԳԿ և Կ. ակնյայտի խորին հնութեան կնիք կրող երաժշտական գիտութեան վերաբերեալ կանոնները, որոնք նշմարում են ձայնաւոր տառերի վրայ, որպիսիք են ա, ե, է, ը, ի, ո, որոնք դրուած են տեղ տեղ բառերի սկիզբը և տեղ տեղ բառերի մէջ՝ բառը կազմող գրերի հետ կից, երգի տաղաչափական կարճ ոտը կամ լանգը տեղը բերելու-լրացնելու համար. ակնյայտի՝ խորին հնութեան կնիքը կրող և տօների դա-

սաւորութիւնը և տօները և այլն, որպէս ցոյց տուաք վերևում:

ՅՈՒՑԱԿ

Համառօտ և Արձակ ձեռագիր և տպագիր գրքերի, որոնցից օգտուել ենք աշխատութիւնս կազմելիս.

Բիւզ. Փաւստոսի Բիւզանդացոյ Պատմութիւն Հայոց ի չորս դպրութիւնս. Վենետիկ, 1892.

Խոր. Մովսիսի Խորենացոյ Պատմութիւն Հայոց ի Վենետիկ, 1827.

ՀԲԲՆ. Հայոց Բառ ու Բան. աշխատասիրեց Սահակ վրդ. Ամատունի, միաբան Մայր Աթոռոյ ս. Էջմիածնի, Վաղարշապատ, 1913.

ՀՈԳԵՐԳ. Հոգևոր երգք սրբոյն Սահակայ և Մեսրոպայ, ձեռագիր Լիմ անապատի, բերուած սբ. Էջմիածնի մատենադարանի 1916 թուի օգոստոս.

ՊԷԶԷ՝ ձեռագիր. Պատմութիւն հալածչաց եկեղեցոյն Հայոց. գրեաց Արել սրբեայ. Մխիթարեան. գտնուում է իմ՝ Սահակ վարդապետիս մոտ:

